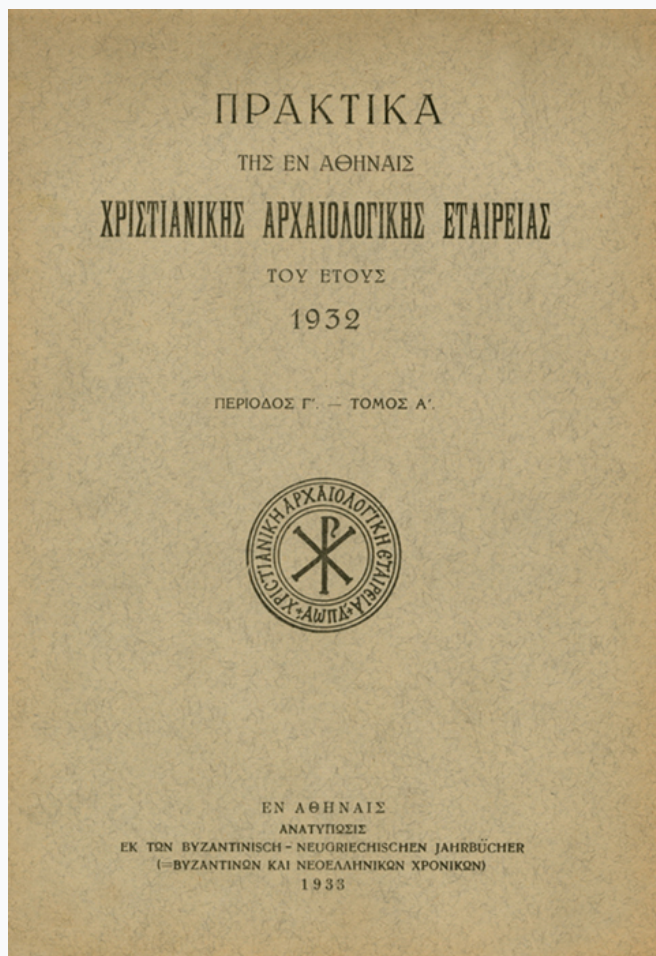

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 1 (1933)

Δελτίον ΧΑΕ 1 (1932), Περίοδος Γ'

Τράπεζα μαρτύρων του Βυζαντινού Μουσείου Αθηνών

Γεώργιος Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

doi: [10.12681/dchae.1344](https://doi.org/10.12681/dchae.1344)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΣΩΤΗΡΙΟΥ Γ. Α. (2013). Τράπεζα μαρτύρων του Βυζαντινού Μουσείου Αθηνών. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 1, 7-17. <https://doi.org/10.12681/dchae.1344>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Τράπεζα μαρτύρων του Βυζαντινού Μουσείου
Αθηνών

Γεώργιος ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Δελτίον ΧΑΕ 1 (1932), Περίοδος Γ' • Σελ. 7 -17

ΑΘΗΝΑ 1933

Α΄. ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ

ὑπὸ

Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΤΡΑΠΕΖΑ ΜΑΡΤΥΡΩΝ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Μεταξὺ τῶν παλαιοχριστιανικῶν ἐπὶ μαρμαρίνων πλακῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν (τοποθετημένων ἀριστερὰ τοῦ βήματος τῆς εἰς ρυθμὸν παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς διαμορφωθείσης πρώτης αἰθούσης τοῦ Μουσείου) ὑπάρχει καὶ ἡ ἐνταῦθα δημοσιευομένη ἐπιγραφή, ἀμελῶς κεχαραγμένη ἐπὶ φαιόχρου μαρμαρίνης πλακός, τεθραυσμένης εἰς πέντε τεμάχια (μῆκ. 0,71 πλ. 0,56 πᾶχ. 0,07 ὕψ. γραμμ. 0,04 μ.) ὑπ' ἀριθ. ταξινομήσεως 128 (Βλέπε Πίν. Α΄. εἰκ. 1).

Ἡ ἐπιγραφή αὕτη προέρχεται ἐκ Λαρίσης τῆς Θεσσαλίας καὶ εἰσήχθη εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον ἐκ τῆς Συλλογῆς τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ¹⁾.

Ἡ πλάξ φέρει πέντε κυκλικὰς κοιλότητας ἐν τῷ μέσῳ (διαμ. 0,09 μ. καὶ βάθ. 0,03 μ.) ἑκατέρωθεν δὲ αὐτῶν εἰς τέσσαρας σειρὰς τὴν ἐπιγραφὴν:

Ἄνω εἰς δύο σειρὰς:

ΜΑΡΤΥΡ(ων)

ΙΩΑΝΝΟΥ, ΛΟΥΚΑ, ΑΝΔΡΕΟΥ, ΛΕΩΝΙΔ(ου).....

καὶ κάτω ὁμοίως εἰς δύο σειρὰς:

..... ΘΗ Τ(ὸ) ΜΑΡΤΥΡΙΟΝ (τ)Η ΠΡΟ ΙΕ ΚΑΛ. ΙΑΝ.

..... ΗΞΕΝ Η ΔΟΥΛΗ ΑΥΤΩΝ [ΩΤ].....

Εἰς τὸ τέλος τῆς β' ἄνω σειρᾶς ἔχει φθαρῆ ἔνεκεν ἀπολεπίσεως τῆς πλακός ἐν ἀκόμῃ ὄνομα μάρτυρος. Σημειωτέον, ὅτι ἕκαστον ὄνομα ἀντιστοιχεῖ εἰς ἑκάστην κάτωθεν τούτου κοιλότητα ²⁾.

¹⁾ Βλ. Γ. Λαμπάκη, Κατάλογος καὶ ἱστορία τοῦ Μουσείου τῆς χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης, Ἀθῆναι. 1908 σ. 68 εἰκ. 9, πρβλ. καὶ G. Sotiriou, Guide du Musée Byzantin d'Athènes, Athènes, 1932, p. 42 καὶ fig. 88.

²⁾ Ἐν τῷ Καταλόγῳ τοῦ Λαμπάκη, ἔ. ἄ. σ. 68 παρέχεται ἡ ἐξήγησις ὅτι «ἐχρησimeνον αἰ ὑπὸ τὰ πέντε ὀνόματα ὅπαι ὡς κανδηλαί».

Τὴν ἐπιγραφὴν τῆς κάτω πρώτης σειρᾶς δυνάμεθα μετὰ πολλῆς πιθανότητος νὰ συμπληρώσωμεν οὕτως: Ἐτελειώθη τὸ Μαρτύριον τῇ πρὸ ια΄ καλ(ανδῶν) Ἰαν(ουαρίων) = 18 Δεκεμβρίου¹⁾.

Ἐν ἀρχῇ τῆς τελευταίας κάτω σειρᾶς ἀναγνωστέον πιθανώτερον: Ἀνέστησεν²⁾. Τὸ ἐν τέλει δὲ τῆς ἐπιγραφῆς ὄνομα τῆς χορηγοῦ θὰ ἦδύνατο νὰ συμπληρωθῇ Σωτηρίς (ἢ Σωτηρία)· τὸ ὄνομα Σωτηρίς συναντῶμεν, ὡς γνωστόν, καὶ εἰς μαρτυρολογία³⁾.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἢ μεταγραφῇ τῆς ἐπιγραφῆς ἔχει οὕτω:

Μαρτύρων

Ἰωάννου, Λουκᾶ, Ἀνδρέου, Λεωνίδου, ...

Ἐτελειώθη τὸ Μαρτύριον τῇ πρὸ ια΄ καλανδῶν Ἰανουαρίων

Ἀνέστησεν ἡ δούλη αὐτῶν Σωτηρίς.

Ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν τῆς ἐπιγραφῆς, θὰ ἦδύνατο αὕτη καὶ ἔνεκα τοῦ χαρακτήρος της καὶ ἔνεκα τῆς μορφῆς τῶν γραμμάτων (γωνιώδη Ε, Γ, Μ) καὶ τῆς τηρουμένης εἰσέτι παλαιᾶς μορφῆς τοῦ Δ μετὰ πολλῆς πιθανότητος νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸν 4ον μ. Χ. αἰῶνα.

Ἡ ἀνωτέρω ἐνεπίγραφος πλᾶξ ἀνήκει προφανῶς εἰς τὴν τάξιν τῶν λεγομένων τραπεζῶν μαρτύρων ἢ τραπεζῶν ἀγαπῶν περὶ ὧν δὲν ἔχομεν εἰσέτι ἀκριβῆ γνῶσιν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ τραπέζα τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου συμβάλλει εἰς τὴν κατανόησιν τούτων καὶ εἶναι ἡ πρώτη, καθόσον τοῦλάχιστον γνωρίζω, εὐρεθεῖσα μεθ' ἑλληνικῆς ἐπιγραφῆς, παραθέτω κατωτέρω συντό-

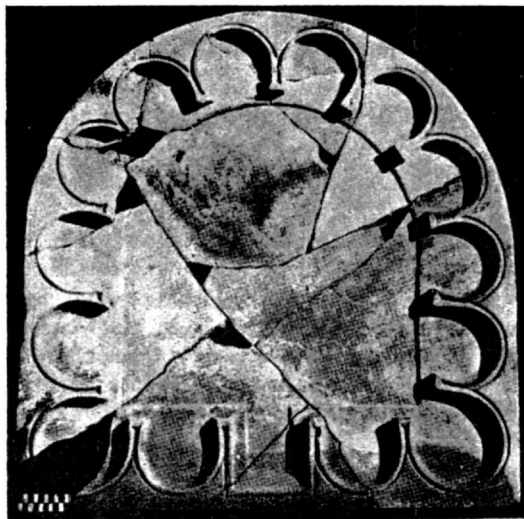
¹⁾ Πρβλ. Kaufmann, Hdb. d. christl. Epigraphik, Freiburg. i. B., 1917, σελ. 405 . . . . . ἔτελειώθη ὁ ἅγιος τόπος τῶν Ἀποστόλων . . . . . θὰ ἦδύνατο ὁμοίως νὰ συμπληρωθῇ καὶ διὰ τῆς γνωστῆς (συνήθους ἀπὸ τοῦ 4ου αἰ.) ἐκφράσεως: κατετέθη ἢ ἀπετέθη (βλ. αὐτόθι, ἔ. ἀ. σ. 391. «ἐπὶ Βλασίου ἐπισκόπου κατετέθη ὁ θεμέλιος λίθος τοῦ ἁγίου Μακαρίου». «Σὺν Θεῷ ἀπετέθη τὰ θεμέλια τοῦ Μαρτυρίου τοῦ ἁγίου Χριστοφόρου, ἰνδ. γ' μηνὶ Μαΐω. . . . .» κ. ἄ.).

²⁾ Πρβ. Kaufmann, ἔ. ἀ. σελ. 422: «Χριστὸς . . . . . νεῦσεν ἀναστῆσαι τάδε . . . .», σελ. 425: «ἐπὶ τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου ἡμῶν Παραλίου . . . . . ἀνέστη ὁ τίμιος σταυρὸς» κ. ἄ. Ὁμοίως θὰ ἦδύνατο νὰ συμπληρωθῇ καὶ διὰ τοῦ ἔκτισεν (ἢ καὶ ἔκτησεν ἐν τῇ γνωστῇ σημασίᾳ τοῦ κτήτορος)· πρβλ. αὐτόθι σ. 392. « . . . . . κτίζεται δὲ παρὰ . . . . . Εὐφημίδου καὶ ἐγένετο ἡ κατάθεσις ἐν ἰνδ. ε' . . . ».

³⁾ Βλ. ἐν Bibliotheca hagiogr. graeca τῶν Βολλανδιστῶν, 1909, σ. 232 τὴν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ μαρτυρήσασαν Σωτηρίδα («Soteris v. m. sub Diocletiano»). Εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῆς τελευταίας σειρᾶς τῆς ἐπιγραφῆς ἐβοήθησεν ἡμᾶς ὁ συνάδελφος κ. Νίκος Α. Βέης.

μως τὰ γενικά αὐτῶν γνωρίσματα καὶ προσάγω τὰς μέχρι τοῦδε ἐπὶ ἑλλη-
νικοῦ κυρίως ἐδάφους ἀνευρεθείσας τραπέζας μαρτύρων.

Ὡς γνωστόν, τράπεζαι μαρτύρων ἢ τράπεζαι ἀγαπῶν (ἐν τῇ χριστιανικῇ
ἀρχαιολογίᾳ γενικῶς γνωσταὶ ὡς mensae martyrum) λέγονται προβληματι-
καὶ μαρμάριναι πλάκες συνήθως μικροῦ πάχους μὲ διάφορα σχήματα. Τὸ
κυριαρχοῦν εἰς ταύτας σχῆμα εἶναι τὸ ἡμικυκλικόν· εἶναι δηλονότι τοξοειδεῖς
πλάκες φέρουσαι εἰς τὰ ἄκρα ἐν εἴδει παρυφῆς βαθεᾶ συνεχῆ ἡμικύκλια λα-
ξευμένα ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας των (εἰκ. 2)· τὰ λοιπὰ σχήματα τῶν τοιούτων
πλακῶν εἶναι συνήθως τετραγωνικά ἢ ἐπιμήκη ὀρθογώνια ἢ καὶ ἀκανόνιστα
ἔχοντα καὶ μίαν ἢ περισσοτέρας ὀπὰς (βλ. Πίν. Β'. εἰκ. 3 καὶ 4). Τινὲς
μάλιστα τῶν δευτέρων τούτων πλακῶν ἔχουν καὶ κοιλότητος δυσερμηνεύτους
ἀκόμη (πρβλ. εἰκ. 1), ὡς εἶναι δυσερμηνεύτα καὶ τὰ συνεχῆ ἡμικύκλια τῆς
παρυφῆς τῶν ἡμικυκλικῶν πλακῶν. Πλὴν τῶν τραπεζῶν τῆς Β. Ἀφρικῆς
(βλ. κατωτέρω) πᾶσαι αἱ λοιπαὶ σπανίως ἔχουν ἐπιγραφάς.

Εἰκ. 2. Τράπεζα ἀγαπῶν ἢ τράπεζα μαρτύρων εὑρεθεῖσα ἐν Ἐφέσῳ.

Αἱ πλάκες αὗται ἀνευρίσκονται κατὰ καιροὺς εἰς ἀνασκαφὰς παλαιοχρι-
στιανικῶν μνημείων (Δ' καὶ Ε' αἰ.), ἐκ τῶν ἐλαχίστων δὲ αἵτινες ἀνευρέ-
θησαν κατὰ χώραν ἄνωθεν τάφων μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς: mensa martyrum,
memoria sancta κλπ. ἐχαρακτηρίσθησαν ὡς ἐπιτύμβιοι πλάκες καλύπτου-
σαι τάφους μαρτύρων τῆς πίστεως καὶ ἐκλήθησαν τράπεζαι μαρτύρων· ἀφ'
ἐτέρου αἱ ἄνευ ἐπιγραφῶν ἢ καὶ ἐνεπίγραφοι ἐθεωρήθησαν ὡς ἰδιωτικάι,
χρησιμοποιούμεναι διὰ τὰς ἀγάπας, ὡς ἄλλως τε καὶ αἱ τῶν μαρτύρων ἐρη-
σόμενον, διὸ καὶ καλοῦνται τράπεζαι ἀγαπῶν.

Μέχρι τοῦδε τοιαῦται πλάκες ἀνευρέθησαν τὸ πρῶτον ἐν Β. Ἀφρικῇ (Ἀλγερίῳ καὶ Τύνιδι) δημοσιευθεῖσαι ὑπὸ Gsell. Εἰς Tipasa λ. γ. παρὰ τὴν ἀρχαίαν Καρχηδόνα, τὸν τόπον τῆς δράσεως τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου, εὗρέθη κατὰ χώραν τοιαύτη τράπεζα ἐντὸς ἀρχαίου μονοκλίτου χριστιανικοῦ ναυδρίου ¹⁾· ὁμοίως εἰς Tixer: τράπεζα τοῦ ἔτους 359 μ. Χ. ἀποκειμένη σήμερον εἰς Λοῦθρον — μετὰ μονογράμματος ἐν τῷ μέσῳ καὶ κάτωθεν: *Memoria sancta*: ὡς καὶ μακρᾶς ἐπιγραφῆς τῶν μαρτύρων καὶ τῶν χορηγῶν τῆς τραπέζης καὶ ἐπομένως καὶ τοῦ ναοῦ—²⁾, ἐν Djebel-Sdin ἑτέρα μὲ τὴν ἐπιγραφὴν: *Mensam martyrum felicissimorum, Migginis Mariae fecerunt et dedicaverunt etc.* ³⁾, προγενεστέρως δὲ ὁ Fleury εἶχε δημοσιεύσει ὁμοίαν τραπέζαν ἐκ Ν. Γαλλίας, εὗρεθείσας ἐν Becançon καὶ Mettlach, εἰς ἃς συμπεριέλαβε καὶ τράπεζαν φυλασσομένην εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Βιέννης ⁴⁾.

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀνευρέθησαν τράπεζαι μαρτύρων καὶ ἀγαπῶν εἰς τὰς ἀνασκαφὰς ἀρχαίων πόλεων τῆς Δαλματίας ἰδίως ἐν Salona ⁵⁾ τῆς Μ. Ἀσίας (ὡς ἐν Ἐφέσῳ· βλ. εἰκ. 2) ⁶⁾ κ. ἄλλ.

Ἐν Ἑλλάδι ἀνεφάνησαν μέχρι τοῦδε τοιαῦται τράπεζαι διαφόρων σχημάτων ἄνευ ἐπιγραφῶν.

Ἐν Παλαιᾷ Κορίνθῳ ἀνευρέθησαν εἰς τὰς ὑπὸ τῆς Ἀμερικανικῆς σχο-

---

¹⁾ Βλ. S. Gsell, *Monuments antiques de l'Algerie*, τόμ. Β'. Πίν. XCV.

²⁾ Musée du Louvre N° 3023· πρβλ. εἰκόνα καὶ ἐν Cabrol, *Dict. d'archéol. chrét. etc.* I, σ. 828 εἰς ἄρθρον Agape, ἐνθα ἀναγράφονται σχεδὸν πᾶσαι αἱ γνωσταὶ μέχρι τοῦδε τράπεζαι ἀγαπῶν. Ἀναλογίας πρὸς τὴν ἡμετέραν ἐπιγραφὴν ἔχουν καὶ τράπεζαι τινὲς τῆς Β. Ἀφρικῆς, ὡς εἶνε ἐν τῶν ἀρχαιοτέρων δειγμάτων (τοῦ 324) εὗρεθὲν ἐν Satafi μὲ τὴν ἐπιγραφὴν: *Januaris Adeodata ancilla Christi fecit sibi ipsa sana sanctorum mensam*; πρβλ. καὶ ἐπιγραφὴν τοῦ 357 εὗρεθείσαν ἐν Henchir Fellus: *Mensa martyrum. Hic benerande reliquie beatum martyrum. Memoria sancti Sebastiani, depositi in pace sub die tertia id(us) Novembrium Indictione tertia etc.* Πρβλ. τὰς ἀνωτέρω ἐπιγραφὰς καὶ ἐν F. Wieland, *Altar u. Altargrab*, Leipzig, 1912, σ. 155.

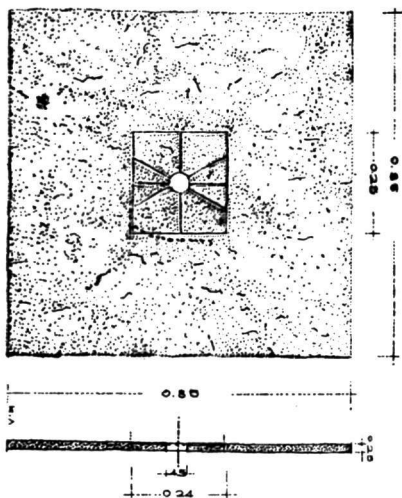
³⁾ Cabrol, *ε. ἄ.* σελ. 829.

⁴⁾ Ἐσχάτως ὁ Braun (*Der altchr. Altar*, München, 1924, I σ. 245 κ.ε.) προκειμένου περὶ τοῦ σχήματος τῆς ἀγ. τραπέζης (ὅτι δηλ. τὸ σύνθηες εἶνε τὸ τετράγωνον ἢ ὀρθογώνιον ὡς πρακτικώτερον, οὐχὶ δὲ τὸ κυκλικὸν ἢ ἡμικυκλικὸν) ἐξετάζει καὶ τὰς ὑπ' αὐτοῦ ὡς θυσιαστήρια θεωρουμένας στρογγύλας τραπέζας Becançon καὶ Βιέννης ἃς ἐκλαμβάνει ὡς ἐξαιρέσεις, θεωρῶν ταύτας ὡς ἀναγομένας εἰς τὸν 11-12 αἰ.

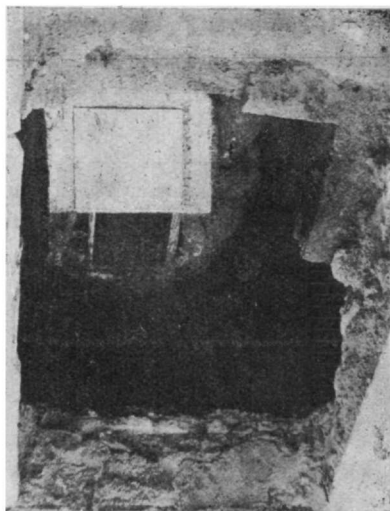
⁵⁾ Βλ. Dyggve—Brondsted, *Recherches à Salone*, τόμ. I, Copenhagen 1928, σελ. 138 fig. 135 (ἀκανόνιστος πλάξ μετὰ μιᾶς βαθεῖς κοιλοτήτος καὶ τεσσάρων ἀβαθῶν).

⁶⁾ Βλ. ἐν Jahresh. d. österr. arch. Instituts, XXVI, 1929, Beibl. σ. 39 εἰκ. 18 (ἡμικυκλικὴ μαρμαρίνη πλάξ μετὰ 14 συνεχομένων τοξοειδῶν κοιλοτήτων κύκλω καὶ μιᾶς τετραγώνου κάτω, ὡς ἢ καὶ ἐνταῦθα δημοσιευομένη εἰκ. 2 δεικνύει).

λῆς ἐνεργουμένης ἀνασκαφὰς τέσσαρες τράπεζαι τοῦ εἶδους τῆς τραπέζης τῆς Ἐφέσου—ἐξ ὧν μία ἀκεραία—ἐξ ἔρυθρωποῦ μαρμάρου, παραμένουσαι ἀνέκδοτοι μέχρι τοῦδε.

Εἰκ. 5. Τράπεζα μάρτυρος (πλάξ καλύπτουσα τὸν πιστευόμενον τάφον τοῦ ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης).

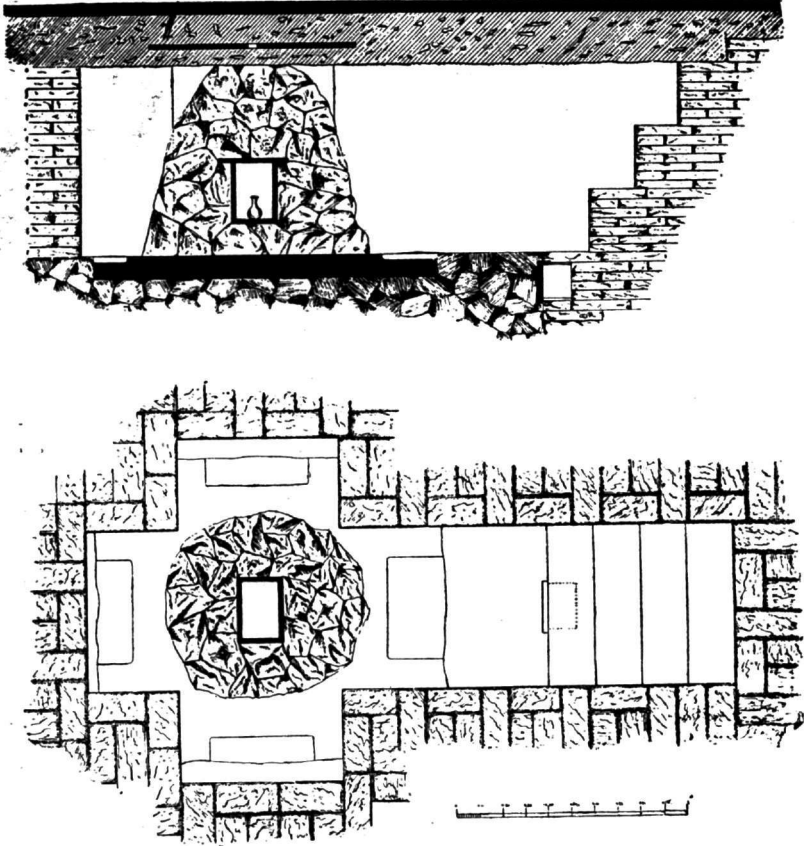
Εἰκ. 6. Ἀποψὶς τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τοῦ τάφου - ἁγ. Τραπεζῆς τοῦ ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης.

Ἐν Χριστιανικαῖς Θήβαις τῆς Θεσσαλίας ἀνεῦρον εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Αἰθρίου τῆς Βασιλικῆς Α πολλὰ τεμάχια τραπέζων ὁμοίων κατὰ τὸ σχῆμα πρὸς τὰς τῆς Π. Κορίνθου καὶ Ἐφέσου ἢ καὶ τετραγώνων, ὡς τὰ προσαγόμενα καὶ ἐνταῦθα (Πίν. Β' εἰκ. 3) δείγματα δεικνύουν, ἐκ λευκοῦ καὶ ὑποφαίου μαρμάρου ¹⁾. Ὅμοίως εἰς τὸ Αἶθριον τῆς Βασιλικῆς Β ἀνεῦρον τὰ ἐν εἰκόνι 4 τὸ πρῶτον ἐνταῦθα δημοσιευόμενα τμήματα μεγάλης πλακός, κοσμουμένης διὰ τριῶν σταυρῶν, ἐξ ὧν ὁ μέσος μεγαλύτερος μετὰ τοῦ Α—Ω. Ἐκ τῆς πλακός διεσώθη τὸ ἀριστερὸν τμήμα μετ' ὁπῆς ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀριστεροῦ σταυροῦ, τὸ μέγεθος τῆς ὁποίας δηλοῖ ὅτι καὶ ἂν ὑποτεθῆ μεταλλίνη τῶν σταυρῶν ἐπένδυσις, ἢ ὁπῆ θὰ ἠδύνατο νὰ ὑφίσταται.

Τέλος ἐν Θεσσαλονίκῃ κατὰ τὴν ἐνεργηθεῖσαν ὑπ' ἐμοῦ ἔρευναν τῆς ἄνωθεν τῆς ἀνακαλυφθείσης Κρύπτης ἁγίας Τραπεζῆς τῆς καυθείσης τῷ 1917 Βασιλικῆς τοῦ ἁγ. Δημητρίου, ἀνευρέθη κατὰ χώραν τὸ σπουδαιότερον μέχρι τοῦδε δεῖγμα τραπέζης μάρτυρος μετὰ μιᾶς ἐν τῷ μέσῳ ὁπῆς

¹⁾ Βλ. Γ. Σωτηρίου, Αἱ χριστ. Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας ἐν Ἄρχ. Ἐφημερίδι τοῦ ἔτους 1929 σ. 102 εἰκ. 136, πρβλ. αὐτόθι καὶ σελ. 234 κέ.

περιβαλλομένης ὑπὸ τετραγωνικοῦ χαράγματος μετὰ σταυροῦ καὶ τοῦ μονογράμματος τοῦ Χριστοῦ (εἰκ. 5). Ἡ ὀπὴ τῆς πλακὸς ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ κέντρον τοῦ ὀμφαλοῦ τοῦ ὑπογείου σταυρικοῦ κτίσματος ἔνθα ὑπάρχει ἡ λάρναξ μὲ τὸ φιαλίδιον (εἰκόνα τοῦ ὀμφαλοῦ καὶ τῆς λάρνακος μετὰ τοῦ καλύμματος παρέχει ἡ εἰκ. 6, τὴν ὄλην δὲ κάτωσιν καὶ τὸ σχῆμα τοῦ τάφου — ἁγ. Τραπεζῆς τοῦ ναοῦ παρέχει ἡ εἰκ. 7). Λεπτομερῆ περιγραφὴν καὶ ἐρμηνείαν τῶν ἀνευρεθέντων παρέθηκα ἄλλαχοῦ¹⁾.

Εἰκ. 7. Κάτωσις καὶ τομὴ τοῦ τάφου τοῦ ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης.

Εἰς ταύτας προστίθεται νῦν καὶ ἡ ἐκ Λαρίσης τράπεζα (μᾶλλον ἀνάλογος ὡς πρὸς τὸ σχῆμα μὲ τὴν τράπεζαν τῆς Salona) ἔχουσα πέντε κοι-

¹⁾ Βλ. Γ. Σωτηρίου, Ὁ ναὸς τοῦ ἁγ. Δημητρίου μετὰ τὴν πυρκαϊάν ἐν Ἀρχ. Δελτίῳ, τόμ. 4—1917—σ. 34 κέ. πρὸβλ. καὶ Ἀρχ. Ἐφημ. 1929 σ. 240 εἰκ. 72-74.

λόγητας καὶ τὸ σπουδαιότερον ἑλληνικὴν ἐπιγραφὴν, πρώτη, ὡς εἶπομεν, ἐνεπίγραφος ἑλληνικὴ τράπεζα μαρτύρων.

Ἐκ τῶν ἰδιωτικῶν τραπεζῶν, ἴτοι *τραπεζῶν ἀγαπῶν* μετὰ μιᾶς ἢ περισοτέρων ὀπῶν, ὑπάρχουν καὶ εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν δείγματα, ὡς εἶναι αἱ ὑπ' ἐμοῦ δημοσιευθεῖσαι καὶ ἐν τῷ Εὐρετηρίῳ τῶν Μεσαιωνικῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος ἐπιγραφαί: τοῦ ἐπισκόπου Κληματίου καὶ τοῦ Λέοντος συρικαρίου (βλ. εἰκ. 8 καὶ 9), ἔξ ὧν ἡ μὲν πρώτη, φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν: « ὁ ἐν ὁσίοις ἐπισκοπήσας Κλημάτιος » ἔχει μεγάλην ὀπὴν ἐν τῷ μέσῳ καὶ

Εἰκ. 8. Πλάξ τάφου ἐπισκόπου τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸν 8ον αἰ. μετὰ δύο ὀπῶν (Τράπεζα ἀγαπῶν).

ἀριστερὰ ἑτέραν μικράν, ἡ δὲ δευτέρα μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς: *Κοιμητήριον Λεοντίου συρικαρίου*: μίαν ὀπὴν εἰς τὴν κάτωθεν τῶν γραμμάτων ἐπιφάνειαν ¹⁾ (τὴν εἰκ. 9 βλέπε ἐν τέλει τῆς παρουσίας μελέτης).

Τὴν σημασίαν τῶν πλακῶν τούτων καὶ τὸν λόγον τῶν ἐν αὐταῖς εὑρισκομένων κοιλοτήτων καὶ ὀπῶν ἠρμήνευσε μέχρι τοῦδε κυρίως ὁ Wieland ²⁾. Κατ' αὐτὸν εἰς τοὺς ἰδιωτικὸς τάφους τὸ πρῶτον, συμφώνως καὶ πρὸς ἔθνη-

¹⁾ Βλ. *Γ. Σωτηρίου*, *Εὐρετήριον τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος*, τεύχ. Α'. 1927, σ. 10 εἰκ. 2 καὶ σ. 56 εἰκ. 43. Τὴν ὑπόδειξιν ὀφείλω εἰς τὸν κ. Dyggve.

²⁾ F. Wieland, *Altar und Altargrab*, Leipzig, 1912, σελ. 145 κέ.

κὴν ἀρχαίαν συνήθειαν τῶν *parentalia* (ἀγομένων ἀπὸ τῆς 13-21 Φεβρουαρίου ἐκάστου ἔτους), ἐτελοῦντο νεκρόδειπνα καὶ ἐγίνοντο σπονδαὶ (λαμβανόντων οἶονεὶ μέρος εἰς ταύτας καὶ τῶν νεκρῶν), ἀπὸ τῶν ἀρχῶν δὲ τοῦ 4ου μ.Χ. αἰ. καὶ κυρίως ἀπὸ τοῦ θριαμβοῦ τοῦ χριστιανισμοῦ ἡ συνήθεια αὕτη διεσώθη καὶ ἐπεκράτησε καὶ εἰς τοὺς τάφους τῶν μαρτύρων τῆς πίστεως, συνθηέστατα εὐρισκομένους ἔξω τῶν τειχῶν τῶν πόλεων, περικλεισθέντας ἐνωρὶς εἰς οἰκίσκους εἰς σχῆμα παρεκκλησίων, μεταποιηθέντας δὲ βραδύτερον εἰς ναοὺς.

Εἰς τ' ἀνωτέρω δύναται νὰ προστεθῆ ὅτι οὐ μόνον εἰς μεμονωμένους τάφους μαρτύρων ἢ ἰδιωτικοὺς ἀλλὰ καὶ εἰς κοινοτικά Κοιμητήρια, ὡς εἶναι κατ' ἐξοχὴν αἱ Κατακόμβαι, ὑπῆρχον εἴτε μία κοινὴ εἴτε καὶ πολλαὶ τοιαῦται τράπεζαι, ὡς ἠρμήνευσεν ἐσχάτως προσφnéστατα ὁ Α. Sshneider (ἐν *Röm. Quartalschrift*, 1930, σ. 287 κέ.) τὰς εἰς Κατακόμβας τῆς Ρώμης παρατηρουμένας τραπέζας μετὰ πινακίων εἴτε ἐκ μαρμάρου, ὑάλου κ. ἄ. εἴτε καὶ ἐκτισμένων (*terra sigillata*), τὰς πιστευομένας μέχρι τοῦδε ὡς *mensas eleorum*. Χαρακτηριστικὸν μάλιστα παράδειγμα *κτιστῆς κοινῆς τραπέζης* ὑπάρχει ἐν Ἑλλάδι εἰς τὴν Κατακόμβην τῆς Μήλου, ὅπερ δὲν ἔχει παρατηρηθῆ μέχρι τοῦδε. Ἐν τῷ μέσῳ δηλονότι τοῦ κεντρικοῦ διαδρόμου τῆς Κατακόμβης εὐρίσκεται κτιστὸν ὕψωμα (βλ. Πίν. Α'. εἰκ. 10 ἀριστερά), ἐκκληφθὲν καὶ ὑπ' ἐμοῦ κατ' ἀρχὰς ὡς τάφος ἐπισήμου, ἐν ᾧ κατόπιν νεωτέρας ἐπισταμένης ἐρεῦνης ἀπεδείχθη κοινὴ τράπεζα ἀγαπῶν τῆς χριστιανικῆς Κοινότητος Μήλου¹⁾.

Εἰς τοὺς εἰς ναῦδρια περικλεισθέντας τάφους μαρτύρων, συνήθως ἐκτὸς τῶν πόλεων εὐρισκομένους, ἡ ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ μάρτυρος πλάξ, ἐφ' ἧς ἐτίθεντο κατ' ἀρχὰς τροφαὶ (διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον ὑπῆρχον καὶ αἱ κοιλότητες) καὶ ἐφ' ἧς ἐτελοῦντο ἀγάπαι, ἐχρησίμευεν ἴσως καὶ ὡς ἀγία τράπεζα πρὸς τέλεσιν ἀπαξ τοῦ ἔτους—κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς μνήμης του—τῆς Θείας Εὐχαριστίας, οὕτω δὲ προῆλθεν ἡ συνήθεια νὰ καθαγιάζωνται διὰ λειψάνων μαρτύρων καὶ οἱ ναοὶ τῶν πόλεων εἴτε διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ 4ου αἰ. ἐπικρατησάσης μετακομιδῆς τῶν λειψάνων ἀπὸ τῶν ἐξοχῶν εἰς τὰς πόλεις πρὸς καθαγιασμὸν τῶν ἀνεγειρομένων μεγαλοπρεπῶν βασιλικῶν, εἴτε καὶ διὰ τεμαχισμοῦ τῶν λειψάνων κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ τεμαχισμοῦ τοῦ ξύλου τοῦ Τιμίου Σταυροῦ ὑπὸ τῆς ἀνευρούσης αὐτὸ μητρὸς τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου Ἁγίας Ἑλένης²⁾.

¹⁾ Βλ. Γ. Σωτηρίου, Ἡ Χριστιανικὴ Κατακόμβη τῆς νήσου Μήλου (ἐν Πρακτικοῖς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. Γ'. 1928 σ. 33 κέ. (πρβλ. αὐτόθι εἰκ. 3, ἐνθα ἀπεκαταστάθη τὸ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ μεγάλου κεντρικοῦ διαδρόμου ὑπάρχον κτιστὸν ὕψωμα ὡς σαρκοφάγος).

²⁾ Βλ. Γ. Σωτηρίου, Αἱ χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας (ἐν Ἀρχ. Ἐφημ. τοῦ ἔτους 1929 σελ. 126), ἐνθα καὶ αἱ σχετικαὶ διατάξεις τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων.

Γνώσιν τῶν ἐπὶ τῶν Μαρτυρίων τελουμένων λαμβάνομεν, ὡς γνωστόν, καὶ ἐκ λόγων Πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ καὶ ἐκ κανόνων Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Οὕτω—διὰ ν' ἀναφέρωμεν μίαν τῶν κυριωτέρων μαρτυριῶν—Γρηγόριος ὁ Νύσσης (εἰς τὸ ἐγκώμιον αὐτοῦ εἰς τὸν μάρτυρα Θεόδωρον ἐν *Migne Patr. gr.* 46, 736 κέ.) παρέχει εἰς ἡμᾶς ζωηρὰν εἰκόνα Μαρτυρίου προβάλλει τὸν ἅγιον μάρτυρα (Θεόδωρον τὸν Τύρωνα) σαλπίζοντα καὶ κινουῦντα «πολλοὺς ἐκ διαφόρων πατρίδων πρὸς τὴν οἰκείαν ἀνάπαισιν καὶ ἐστίαν», ὅπου «τὸ σεμνὸν καὶ ἀκηλίδωτον σῶμα μετὰ πολλῆς τιμῆς καὶ θεραπείας περισταλὲν σεμνῶς ἐν ἱερῷ τόπῳ κατάκειται ὥσπερ τι κειμήλιον πολυτίμητον», ὅπου ὁ πιστὸς «ἐπιθυμεῖ καὶ αὐτῇ πλησιάσαι τῇ θήκῃ ἁγιασμὸν καὶ εὐλογίαν τὴν ἐπαφὴν εἶναι πιστεύων», ὅπου τὸ λείψανον «οἱ βλέποντες πάντες κατασπάζονται τοῖς ὀφθαλμοῖς, τῷ στόματι, ταῖς ἀκοαῖς, πάσαις προσάγονται ταῖς αἰσθήσεσι» κλπ. ¹⁾

Οὕτω δυνάμεθα νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὰς ἀνευρισκομένας μετὰ κοιλοτήτων καὶ ὀπῶν πλάκας, ὡς καλύμματα τάφων μαρτύρων, εὐρισκομένων ἐντὸς ἐξοχικῶν, ἰδιωτικῶν συνήθως, ἐξωκκλησιῶν—*Μαρτυρίων*—ἐνθα συνηθοῦζοντο ἅπαξ τοῦ ἔτους (κατὰ παραδεδομένην ἡμέραν τοῦ θανάτου τοῦ μάρτυρος) καὶ ὅπου ἐτελεῖτο μετὰ τῆς Θ. Εὐχαριστίας καὶ εἰδός τι νεκροδείπνων, ἅτινα εἶχον τὴν μορφὴν τῶν ἀγαπῶν τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς· χορηγοὶ ἦσαν συνήθως οἱ ἰδρυταὶ τῶν Μαρτυρίων, ὡς συνέβαινε τοῦτο καὶ εἰς ἰδιωτικούς τάφους, ἐνθα τὰ αὐτὰ περίπου γνωρίσματα παρατηροῦνται. Αἱ ἀγάπαι, αἵτινες ἐνωρὶς κατηγορήθησαν ἔνεκα τῶν συμβαινόντων κατ' αὐτὰς ἀτόπων, διετηρήθησαν, φαίνεται, συνδεδεμέναι μετὰ τῆς Θ. Εὐχαριστίας σποραδικῶς ἀπὸ τοῦ θριάμβου τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τοὺς τάφους τῶν Μαρτύρων, ὅπου ἐτελοῦντο καὶ πάλιν ὡς συνέχισις τῶν νεκροδείπνων, τῶν γινομένων εἰς τὰ χριστιανικὰ Κοιμητήρια. Αἱ αὐταὶ συνήθειαι, φαίνεται, ὅτι ἐτηροῦντο ἐνίοτε καὶ εἰς ἰδιωτικούς τάφους, ὡς τ' ἀνωτέρω προσαχθέντα παραδείγματα εἶναι ἱκανὰ ν' ἀποδείξουν.

²⁾ Αναλόγους μάλιστα συνηθείας, συνδεδεμένας μετὰ τῶν κολλύβων, δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν καὶ εἰς τὰ βυζαντινὰ *Εὐχολόγια*, ὅπου ὀρίζονται χαρακτηριστικαὶ εὐχαὶ ἐπὶ κολλύβων εἰς ἁγίους μάρτυρας, εἰς ἁγίους καὶ εἰς κοιμηθέντας, ὡς παραδείγματα δὲ ἀναφέρω τὰς ἐν *Εὐχολογίοις* 11ου καὶ 12ου αἰ. ἀναγραφομένας, οἷον «*Εὐχὴ κολλύβων εἰς τοὺς ἁγίους μάρτυρας*» (Δημητριάφσκη, *Εὐχολόγια*, Κίεβον, 1901, II, σ. 111) ἐνθα μεταξὺ ἄλλων λέγεται «Εὐλογητὸς εἶ Κύριε ὁ ὑποδείξας ἡμῖν τὴν εἴσοδον τῶν ἁγίων σου τοῦ ἑορτάζειν ἡμᾶς ἐν ταῖς μνεαῖς αὐτῶν· σήμερον πανηγυριν καλὴν καὶ μεγάλην ἐξελέξασθε ἀδελφοί μου ἀγαπητοί, οἱ ἐπιτελοῦντες τὰς μνεαῖς ἁγίων,

¹⁾ Τὰς ἐκ κανόνων Συνόδων, ἐκκλ. συγγραφέων κλπ. μαρτυρίας, βλ. καὶ ἐν *Wieland*, ἔ. ἀ. σελ. 154 κέ.

μιμησάμενοι τὴν τοῦ Ἀβραὰμ δοχὴν. . . Κύριε, μισθὸν ἐπουράνιον δώρησαι τοὺς προσκαλουμένους ἡμᾶς. . . τὴν τράπεζαν αὐτῶν πλήρωσον παντὸς ἀγαθοῦ ἵνα. . . μεταδίδωσι τοῖς χρεῖαν ἔχουσι» κλπ. (βλ. αὐτόθι καὶ ἐν σ. 1014 «*Εὐχὴ ἐπὶ μνήμης ἁγίων, γινομένη διὰ δόσεως κρεῶν, οἴνου, ἄρτων καὶ κολύβων*» προβλ. καὶ σ. 157, 181, 196, 254, 287, 338, 351, 365, 417, κ. ἄ.).

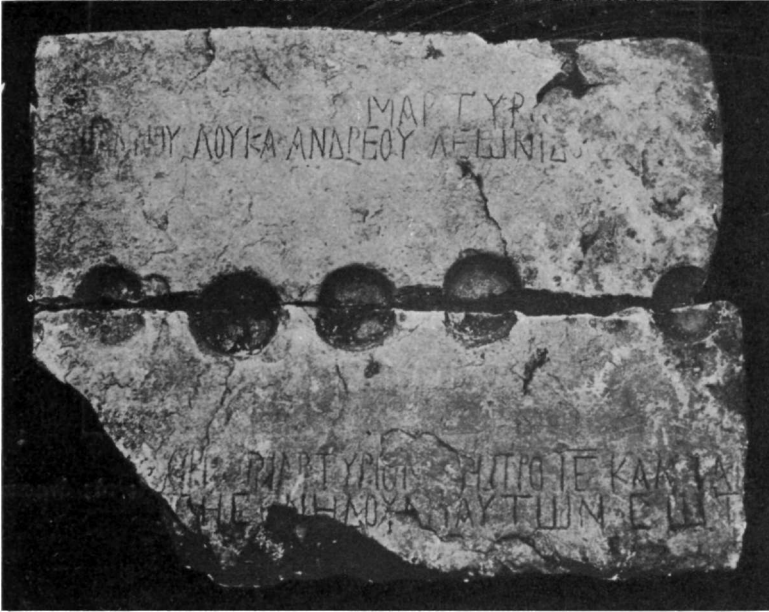
Πλὴν τῆς ἐρμηνείας ἐπομένως τῶν εἰς τὰς ἀνευρισκομένας ταύτας πλάκας κοιλοτήτων καὶ ὀπῶν, ἡ παροῦσα ἀνακοίνωσις προσάγει νέον δεῖγμα τραπέζης μαρτύρων ἐκ Λαρίσης τῆς Θεσσαλίας, τὸ πρῶτον μέχρι τοῦδε ἀνευρεθὲν ἐν Ἑλλάδι μετ' ἐπιγραφῆς, ὅπερ ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ τιμὴ πρὸς τοὺς μάρτυρας καὶ αἱ συνήθειαι κατὰ τὴν ἐορτὴν των ἦσαν αἱ αὐταὶ πανταχοῦ τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς ἐπικρατήσεως τῆς νέας θρησκείας.

Ὅτι δὲ αἱ διαφόρων σχημάτων τράπεζαι αὗται ἐχρησιμοποιοῦντο κατ' ἐξοχὴν ἐν τοῖς Μαρτυρίοις καὶ ὡς Ἁγία Τράπεζαι, ἐφ' ὧν ἐτελεῖτο ἡ Θεία Εὐχαριστία, δύναται νὰ ὑποτεθῇ καὶ ἐκ τῆς γνωστῆς μικρογραφίας τοῦ Cod. Rossanensis (βλ. Μυῖοζ, *il codice purpureo di Rossano*, Roma, 1907 ταν. V), ἐνθα ἡ τράπεζα ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου ἔχει περίπου τὴν μορφήν τῆς ἐν εἰκ. 2 ἀνωτέρω εἰκονιζομένης.

Εἰκ. 9. Πλάξ ἰδιωτικοῦ τάφου μετ' ὀπῆς.

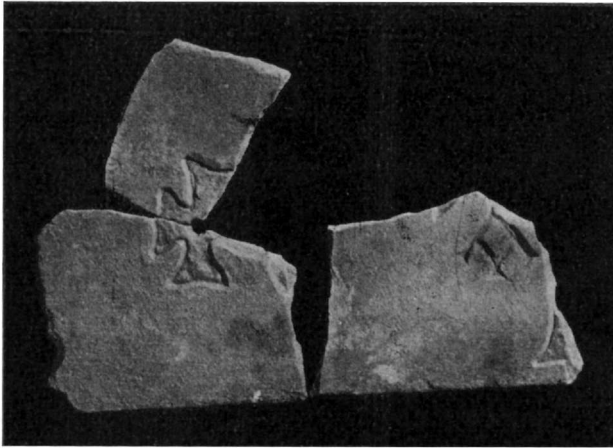
(Ἐπιτύμβιος ἐπιγραφὴ Λέοντος συρικαρίου, φνλασομένη ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν).

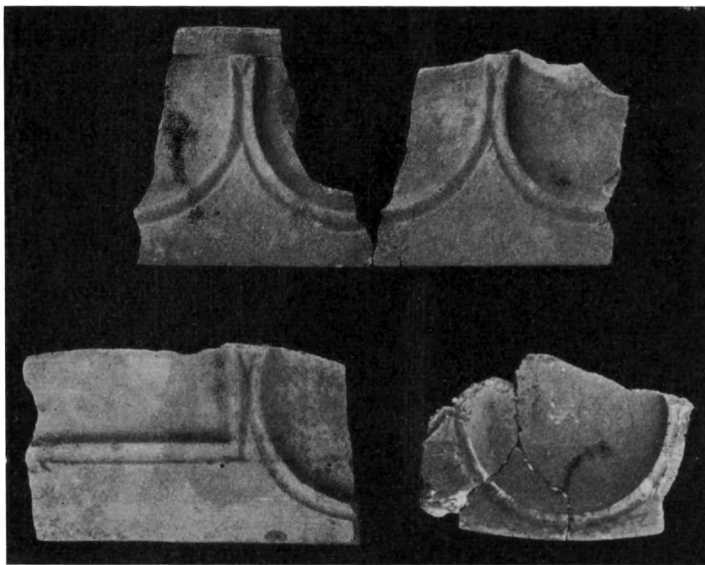
Εικ. 1. Τράπεζα μαρτύρων του Βυζαντινού Μουσείου Ἀθηνῶν.

Εικ. 10. Ὁ μέγας κεντρικός διάδρομος τῆς Κατακόμβης τῆς νήσου Μήλου μετὰ τῆς κτιστῆς τραπέζης ἀγαπῶν ἐν τῷ μέσῳ (βλ. σελ. 14).

Εικ. 4. Τμήματα τραπέζης ἀγαπῶν ἢ μαρτύρων (;) εὑρεθέντα εἰς τὰς ἀνασκαφὰς ἐκτελεσθῆσαι τῆς Βασιλικῆς Β. τῶν Θεσσαλικῶν Θηβῶν.

Εικ. 3. Τμήματα ἐκ τραπέζων μαρτύρων ἢ ἀγαπῶν εὑρεθέντα εἰς τὰς ἀνασκαφὰς ἐκτελεσθῆσαι τῆς Βασιλικῆς Α. τῶν Θεσσαλικῶν Θηβῶν.

ZUSSAMENFASSUNG. In dem byzantinischen Museum zu Athen wird eine mit Inschrift versehene Platte aufbewahrt, die fünf Rundlöcher aufweist. Es handelt sich um die erste bisher bekannt gewordene *mensa martyrum*, deren Inschrift *griechisch* ist. Auf Grund paläographischer und anderer Indizien ist das in Rede stehende Denkmal ins IV. Jahrh. unserer Zeitrechnung zu setzen.

In der obigen Mitteilung werden zunächst die charakteristischen Merkmale der *mensarum martyrum* kurz behandelt. Ferner werden die im griechischen Orient während der letzten Zeit entdeckten und der Allgemeinheit bis jetzt kaum bekannten *mensae martyrum* registriert. Solche sind:

- 1) Des Demetrius-Heiligtums zu Thessalonike (Abb. 5-7).
- 2) Der Katakombe auf Melos (Tafel A, Abb. 10).
- 3) Der Ruinenstätte von Korinth.
- 4) Des thessalischen Theben.

Ebenfalls werden darin die Privattische der Liebesmahle behandelt, deren zwei Exemplare geboten werden (Abb. 8 und 9).

Zum Schluss wird die Erläuterung der *mensarum martyrum* nach dem kirchlichen Quellenvorrat, und zwar insbesondere den Konzilienregeln, gegeben. Es ist anzunehmen, dass die urchristlichen Gepflogenheiten betreffs der *mensarum martyrum*, welche Gepflogenheiten übrigens im Orient und im Okcident ähnlich gewesen sein sollen, auch während des byzantinischen Zeitalters fortgelebt haben; dies entnimmt man Gebetbüchern, die aus dem 11. und 12. Jahrhundert stammen und von Dmitrijevskij herausgegeben worden sind.